

“ONA” KONSEPTINING MILLIY-MADANIY BELGILARI, ASSOTSIATIV XUSUSIYATLARI VA BAHOLASH KOMPONENTLARI

Yunusova Sayyoraxon Mo‘minjon qizi

Tadqiqotchi, pedagog

Email: Sa25051999@icloud.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23342357>

Annotatsiya: Mazkur tezisda o‘zbek tilidagi “ona” konseptining milliy-madaniy belgilari, assotsiativ xususiyatlari hamda baholash komponentlari lingvistik jihatdan tahlil qilinadi. Konseptning xalq tafakkuri, milliy qadriyatlar, oilaviy munosabatlar va ijtimoiy-madaniy tajriba bilan uzviy aloqasi yoritiladi. Shuningdek, “ona” konseptining semantik mazmunida mehr, muhabbat, fidoyilik, muqaddaslik, tarbiya va himoya kabi belgilarining o‘rni ochib beriladi. Assotsiativ yondashuv asosida mazkur konseptning inson ongida shakllanadigan obrazlari, emotsional munosabatlari va ijobiy-salbiy baholash imkoniyatlari izohlanadi.

Kalit so‘zlar: ona konsepti, konsept, milliy-madaniy belgi, assotsiatsiya, baholash komponenti, lingvomadaniyatshunoslik, kognitiv tilshunoslik, milliy qadriyat, emotsional baho, o‘zbek tili.

Аннотация: В данной тезисной работе анализируются лингвистические особенности национально-культурных признаков, ассоциативных характеристик и оценочных компонентов концепта «мать» в узбекском языке. Освещается тесная взаимосвязь данного концепта с народным мировоззрением, национальными ценностями, семейными отношениями и социокультурным опытом. Особое внимание уделяется роли таких признаков, как забота, любовь, самоотверженность, священность, воспитание и защита, в семантической структуре концепта «мать». На основе ассоциативного подхода рассматриваются образы, формирующиеся в

сознании человека, эмоциональные отношения, а также возможности положительной и отрицательной оценки данного концепта.

Ключевые слова: концепт «мать», концепт, национально-культурный признак, ассоциация, оценочный компонент, лингвокультурология, когнитивная лингвистика, национальные ценности, эмоциональная оценка, узбекский язык.

Annotation: This paper provides a linguistic analysis of the national and cultural features, associative characteristics, and evaluative components of the concept of "mother" in the Uzbek language. It highlights the close relationship between this concept and national worldview, cultural values, family relationships, and sociocultural experience. Particular attention is paid to the role of such semantic features as affection, love, self-sacrifice, sacredness, upbringing, and protection in the semantic structure of the concept of "mother." From an associative perspective, the paper examines the mental images associated with this concept, the emotional attitudes it evokes, and the ways in which it can receive positive or negative evaluation.

Keywords: concept of mother, concept, national and cultural feature, association, evaluative component, linguoculturology, cognitive linguistics, national values, emotional evaluation, Uzbek language.

Zamonaviy tilshunoslikda til birliklarini inson tafakkuri, milliy dunyoqarash va madaniy qadriyatlar bilan bog'liq holda o'rganish muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Antropotsentrik paradigma doirasida til nafaqat axborot uzatish vositasi, balki xalqning tarixiy tajribasi, ijtimoiy munosabatlari va olam haqidagi tasavvurlarini aks ettiruvchi murakkab tizim sifatida talqin qilinadi. Shu jihatdan konseptlarni lingvistik tahlil qilish milliy tafakkurning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi.

"Ona" konsepti inson hayoti, oilaviy munosabatlar va ma'naviy qadriyatlar bilan chambarchas bog'langan universal konseptlardan biridir. Biroq uning

mazmuni har bir xalqning tarixiy-madaniy tajribasi, urf-odatlar, diniy qarashlari va ijtimoiy munosabatlari ta'sirida o'ziga xos mazmun kasb etadi. O'zbek tilida "ona" tushunchasi biologik qarindoshlik ma'nosi bilan cheklanmay, mehr-muhabbat, fidoyilik, hayot manbai, tarbiya, e'zoz va muqaddaslik kabi ma'nolarni ham mujassam etadi.

Konsept kognitiv tilshunoslikda inson ongida shakllanadigan, muayyan tushuncha haqidagi bilimlar, tasavvurlar, hissiyotlar va madaniy ma'nolarni birlashtiruvchi mental birlik sifatida izohlanadi. "Ona" konseptining mazmuniy tuzilishini o'rganishda uning nominativ, kognitiv, emotsional va aksiologik xususiyatlarini o'zaro aloqadorlikda tahlil qilish muhimdir.

Birinchidan, "ona" konseptining milliy-madaniy belgilari xalqning ma'naviy qadriyatlari va ijtimoiy tajribasida namoyon bo'ladi. O'zbek madaniyatida onaga hurmat, uning roziligini olish, duosini qadrlash, oiladagi tarbiyaviy mavqeyini e'tirof etish muhim qadriyatlardan sanaladi. Ushbu qarashlar til birliklari, maqollar, matallar, iboralar va badiiy matnlarda o'z ifodasini topadi. Masalan, "Ona yurtning — oltin beshiging" maqolida ona va yurt tushunchalari o'rtasidagi mazmuniy yaqinlik orqali ona timsolining himoya, mehr va hayot manbai sifatidagi talqini namoyon bo'ladi. "Ona" hamda "Vatan" konseptlarining ayrim nutqiy vaziyatlarda o'zaro yaqinlashtirilishi ham ularning milliy tafakkurdagi yuksak qadriyat sifatidagi mavqeyini ko'rsatadi.

Ikkinchidan, "ona" konseptining assotsiativ xususiyatlari inson ongida mazkur tushuncha bilan bog'liq ravishda faollashadigan obrazlar, his-tuyg'ular va tushunchalar orqali namoyon bo'ladi. "Ona" leksemasi ko'pincha mehr, muhabbat, beshik, alla, oila, farzand, tarbiya, duo, fidoyilik, himoya kabi birliklar bilan mazmuniy va assotsiativ aloqaga kirishadi. Bunday assotsiatsiyalar shaxsning oilaviy tajribasi, ijtimoiy muhiti, milliy tarbiyasi va individual xotiralari asosida shakllanadi. Shu sababli "ona" konseptining assotsiativ maydoni umumiy milliy xususiyatlar bilan bir qatorda individual tafovutlarni ham o'z ichiga oladi.

Assotsiativ xususiyatlarni aniqlashda erkin assotsiativ tajriba, til birliklarining kontekstual tahlili hamda paremiologik materiallarni o'rganish samarali usullar hisoblanadi. Masalan, respondentlarga "Ona" stimul so'zi taqdim etilib, ular xayoliga birinchi bo'lib kelgan so'zlarni qayd etishlari so'ralishi mumkin. Olingan javoblarni takrorlanish chastotasi, semantik guruhlar va emotsional mazmuniga ko'ra tasniflash orqali konseptning assotsiativ yadrosi va periferik qatlamlarini aniqlash mumkin. Bunda aniq empirik xulosalar chiqarish uchun respondentlar tarkibi, tajriba shartlari va olingan natijalar alohida ko'rsatilishi lozim.

Uchinchidan, "ona" konseptining baholash komponentlari uning aksiologik, ya'ni qadriyatga asoslangan mazmunini belgilaydi. Mazkur komponentlar orqali ona obraziga nisbatan ijobiy yoki salbiy munosabat ifodalanadi. Ijobiy baholash komponentlariga mehribonlik, fidoyilik, sabr-toqat, donolik, muqaddaslik, sadoqat va g'amxo'rlik kabilar kiradi. Ular onaning oiladagi mavqeyi, farzand tarbiyasidagi ishtiroki va ma'naviy qadriyatlarni avloddan avlodga yetkazishdagi o'rni bilan bog'liq.

Shu bilan birga, "ona" konseptining baholash mazmuni faqat ijobiy belgilar bilan chegaralanmaydi. Ayrim kontekstlarda ona va farzand o'rtasidagi ziddiyat, mehrning yetishmasligi, beparvolik yoki oilaviy munosabatlarning buzilishi salbiy baholashni yuzaga keltirishi mumkin. Bunday holatlar konseptning o'ziga xos mazmunidan ko'ra, muayyan nutqiy vaziyat va ijtimoiy tajriba bilan belgilanadi. Demak, baholash komponentlarini aniqlashda leksik birlikning lug'aviy ma'nosi, kontekstual qo'llanishi va so'zlovchining munosabatini farqlash zarur.

"Ona" konseptining milliy-madaniy, assotsiativ va baholash qatlamlari o'zaro uzviy bog'liqdir. Milliy-madaniy qadriyatlar assotsiativ tasavvurlarni shakllantirsa, ushbu tasavvurlar ona obraziga nisbatan emotsional va aksiologik munosabatning yuzaga kelishiga ta'sir ko'rsatadi. Natijada konsept til, tafakkur va madaniyatning o'zaro ta'sirini namoyon etuvchi murakkab semantik-kognitiv birlik sifatida shakllanadi.

“Ona” konseptini lingvistik jihatdan o‘rganish o‘zbek xalqining milliy dunyoqarashi, ma’naviy qadriyatlari va oilaviy munosabatlari til vositasida anglash imkonini beradi. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, mazkur konseptning mazmuni qarindoshlik ma’nosi bilan cheklanmay, mehr-muhabbat, fidoyilik, tarbiya, himoya va muqaddaslik kabi milliy-madaniy belgilarni ham qamrab oladi. Uning assotsiativ xususiyatlari inson ongidagi individual va jamoaviy tasavvurlar orqali namoyon bo‘lsa, baholash komponentlari ona obraziga nisbatan shakllangan qadriyatli munosabatlarni ifodalaydi.

Xulosa, “ona” konseptini milliy-madaniy, assotsiativ va aksiologik jihatdan kompleks o‘rganish o‘zbek tilining lingvomadaniy xususiyatlarini aniqlash, konseptual tizimning mazmuniy qatlamlarini tavsiflash hamda til va milliy tafakkur munosabatlari chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. D.Xudoyberganova. O‘zbek tilidagi badiiy matnlarning antroposentrik talqini.- Toshkent, 2015.
2. Rahimov A. Kompyuter lingvistikasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2011.
3. Sayidirahimova N.S. Kognitiv tilshunoslikda “tushuncha” va “konsept”, ularni tahlil qilish usullari // O'zbekistonda xorijiy tillar. – Toshkent, 2022. – № 2 (43). – B. 98–107.
4. Safarov, Sh. (2006). Kognitiv tilshunoslik [Cognitive linguistics]. Sangzor.
5. Лихачёв Д.С. Концептосфера русского языка // Известия РАН. Серия литературы и языка. – М., 1993. – Т. 52, № 1. – С. 3–9.